

Rondblik

Ongelijke behandeling in de Hervormde Kerk

Enkele notities bij de bijna vergeten zaak-Magnet in vergelijking met de zaak-De Cock

H. Veldman

In dit artikel wil ik twee kerkelijke kwesties aan de lezer voorstellen om ze vervolgens met elkaar in verband te brengen en er de nodige conclusies aan te verbinden.

- 1. Een gereformeerde dominee kan zich wegens bezwaren niet verenigen met een bepaald onderdeel van de voorgeschreven liturgie - hij wordt door het kerkbestuur geschorst en zelfs afgezet -, dan is dat op zichzelf genomen een zaak die correct kan zijn behandeld, maar die toch ook wel bevreemding oproept. Dat het tot een tuchtmaatregel kan komen in verband met liturgie... Natuurlijk is het te begrijpen: eigenzinnigheid moet tegengegaan worden. Maar toch blijft het merkwaardig, want schorst men terwijl men de argumenten van de bezwaarde voorganger niet echt weegt?**
- 2. Er is binnen datzelfde kerkgenootschap een ander kerkbestuur dat in diezelfde tijd een zaak van leervrijheid bij een andere predikant 'laat lopen', en de afwijkende leer niet eens beoordeelt. Men laat zelfs geen klein teken van ongenoegen blijken.**

Deze kerkbesturen hadden één ding gemeen: ze weigerden zich inhoudelijk rekenschap te geven van de zaak die in hun regio in geding was. Men wilde alleen maar rust - uiterlijke eenheid. Geen gedoe om de leer, ook al waren er formulieren van eenheid - maar hoe was men daar nu eigenlijk nog aan gebonden?

Het ging intussen om een leer die de funderingen aantastte van de gereformeerde belijdenis. En zo iets moet toch wel bedenkingen oproepen! Als daar niet meer op gelet wordt, is er binnen die kerk toch veel mis! Immers, er moet toch worden opgetreden tegen een voorganger die de aangenomen kerkleer op eigenzinnige of vrijzinnige wijze interpreteert? Het is een vreemde zaak dat bij de één de 'overtredingen' in rekening werden gebracht en hem het zwijgen werd opgelegd, terwijl van de ander de 'overtreding' nauwelijks werd opgemerkt en zeker niet als zodanig werd aangemerkt, waardoor hij vrij rond mocht preken. Zo iets riekt naar 'ongelijke behandeling'.

Bijna vergeten

We hebben het hier over twee kwesties die in de negentiende eeuw in de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) voorkwamen. De ene kwestie trok bijzonder veel aandacht, de andere kwam bijna in het vergeetboek terecht.

De dominee die (mede) om de liturgische kwestie van de Evangelische Gezangen met de kerkelijke tucht werd behandeld, was de 32-jarige *Hendrik de Cock* te Ulrum, die zich in geschrifte als 'gereformeerd leeraar' voorstelde aan zijn omgeving. Hij had - nadat hij in december 1833 geschorst was vanwege het dopen van kinderen uit andere gemeenten - een halfjaar later zijn felle protest tegen de Evangelische Gezangen laten horen, in nauwe samenwerking met Jacobus Klok te Delfzijl. De uiteindelijke gevolgen zijn bekend: de Afscheiding die in oktober 1834 in Ulrum begon. Deze daad is echter niet los te denken van het kerkelijke klimaat in de NHK, waarin de kerkbesturen weigerden te luisteren naar de argumenten tegen onschriftuurlijke liederen en leringen, maar waarbij de man die de bezwaren op confessioneel verantwoorde wijze had verwoord, wegens de door hem veroorzaakte *wanorde* werd getuchtigd.

De tweede zaak is heel wat minder bekend gebleven. Het betreft de kwestie van de leervrijheid van de 80-jarige ds. *Samuel Magnet* te Raamsdonk (Noord-Brabant). Hij publiceerde in 1827 - op verzoek van vrienden en gemeenteleden - een boekje van 48 bladzijden onder de titel *Gods oorspronkelijke genadige menschenliefde: volgens de leer van Jezus Christus en Zijne apostelen*. Op de inhoud komen we straks terug. Eerst willen we nagaan hoe dit boekje werd ontvangen.

In het kerkelijke tijdschrift *Godgeleerde Bijdragen* van 1827 gaf redacteur dr. H.H. Donker Curtius in een uitvoerige recensie een impressie van de inhoud van het werkje. Hij kwam tot de conclusie dat het 'van eenen onafhankelijken geest' afkomstig was, die zich 'met meer dan gewone schrandtheid' onderscheidde. Donker Curtius, die in Gelderland secretaris was van het provinciaal kerkbestuur en vanaf 1825 preses van de algemene synode van de NHK, gaf daarmee de ruimte aan van de in 1816 ingevoerde proponentensformule: een lossere band aan de belijdenis. Hij was zelf een warm voorstander van leervrijheid, iets wat hij in 1835 nog eens ondubbelzinnig aangaf in de *Godgeleerde Bijdragen*. Na een breed betoog waarin de synodepreses bekrompenheid en vooringenomenheid ten stelligste afkeurde, beëindigde hij de recensie als volgt: 'Maar niemand stuite of belemmere het vrije onderzoek en de vrije mededeeling van denkbeelden: want dit zoude het ergste zijn van alle kwaad!'

Donker Curtius was na de verschijning van Magnets boekje eerst nog wel bevreesd geweest dat de rechtzinnigen in den lande zich scherp zouden keren tegen het werk en dat ze er een kerkelijke kwestie van zouden willen maken. Immers, in orthodoxe kringen was de in 1816 vastgestelde proponentensformule een bron van zorg en ergernis: zij kapittelden de dubbelzinnigheid van de binding aan de belijdenis als een opening voor leervrijheid. En inderdaad leek de vrees van de synodepreses bewaarheid te worden: er kwam een tegengeschrift uit van de 55-jarige ds. J.J. le Roy te Oude Tonge, getiteld *De ware leer der verzoening*. Maar Magnet reageerde er niet op en de Brabantse kerkbesturen evenmin. Zo bleef de storm uit. En bij de dood van Magnet in 1831 was het weer rustig op het kerkelijke front. Men mag aannemen dat de hoge heren van de synode opgelucht waren. De zaak zou de doofpot wel halen.

Vrijzinnige verzoeningsleer

De inhoud van Magnets werkje heeft betrekking op de bijbeltekst van 1 Johannes 4:8, waar we lezen (Statenvertaling): 'Wie niet liefheeft, die heeft God niet gekend, want God is liefde.' De kortste samenvatting van het boekje vinden we bij L. Knappert; hij stelt dat Magnet 'de leer der verzoening als onbestaanbaar met de liefde Gods' acht. Daarmee stemt overeen de korte aanduiding in het rekest van de eerste synode van de afgescheiden kerken. Daar lezen we: 'Magnet van Raamsdonk, in zijn leven lid van het Kerkbestuur, bestreed openlijk de leer der verzoening, en hoewel openlijk aangevallen door een oud-predikant, Ds. le Roy van Oude Tonge, hij bleef buiten censuur en schorsing.' Op deze klacht komen we nog terug.

We bieden een iets ruimere weergave aan de hand van het in 1834 gepubliceerde overzicht in de *Godgeleerde Bijdragen*. In de voorrede van zijn geschrift stelt ds. Magnet dat hij hier de hoofdwaarheid van zijn prediking weergaf, 'in welke hij toen bijna vierenvijftig jaren was onledig geweest'. De hoofdinhoud was dit, 'dat het eene bejammerenswaardige dwaling is, dat men God beschouwt als een Opperheer, boven zijn zedelijke wetten verheven, die vanwege zijn gerechtigheid, de edelmoedigheid, welke hij den mensch aanprijst, Zelf niet kan of mag bewijzen, dewijl zijne wraak noodzakelijk de straf vordert der belediging, Hem door de zonde aangedaan, en, zonder voldoening aan de gekwetste oneindige majesteit, geen overtreding vergeven kan; dat het eene dwaling is, door Johannes tegengesproken, dat God,

als een Heilig Wezen, afkeerig is van zondaren; dat God en niet Jezus Christus, door Johannes, als de Verzoener wordt voorgesteld, en dat nergens in den Bijbel geleerd wordt, dat God door Christus verzoend is; dat Gods oorspronkelijke menschenliefde niet is bepaald tot sommige bevoorregte menschen met uitsluiting van anderen; dat het met Gods eer onbestaanbaar is, dat Christus aan God het rantsoen met Zijn bloed betaald heeft, omdat men, zoo stellende, de genade van God miskent; Gods vrije gunst aan onwaardigen verloochent, terwijl men dezelve met woorden meent te roemen; dat het onmogelijk waar kan zijn, dat de rechtvaardige God den onschuldigen Jezus heeft gestraft; dat Jezus niet vatbaar was voor straf; dat Jezus geene helsche zieleangsten heeft ondervonden.'

Het is niets te veel gezegd als we stellen dat een dergelijke leer een toonbeeld is van rationalistisch bezig zijn met de Bijbel.

De schrijver laat in de *Godgeleerde Bijdragen* op zijn overzicht de openhartige woorden volgen: 'Indien men deze en dergelijke dingen vierenvijftig jaren achter elkander kon prediken zonder door eenig kerkbestuur gemoeid te worden, dan was, zoo wij niet geheel mis zien toch wel het bewijs gegeven, dat het formulier van verbintenis alle kracht had verloren en dat deszelfs werking geene was.'

Dit laatste heeft duidelijk betrekking op de tolerantie die zich al in de kerk van de achttiende eeuw breed trachtte te maken en nu in de negentiende eeuw haar invloed vrijelijk kon laten gelden. De kerk van de achttiende eeuw heeft dus haar taak niet goed verstaan. Maar hoe breed was het tolerantiedenken toen al niet gevorderd?

De opvatting van Samuel Magnet over de verzoening vertoont namelijk duidelijke overeenkomsten met die van de rationalistisch denkende theoloog Johannes Regenbogen, docent te Franeker omstreeks 1800. En eveneens met die van de Groninger hoogleraar Hermannus Muntinghe, de belangrijkste leermeester van Hendrik de Cock en zijn generatie studenten.

De leer van de verzoening is sindsdien nauwelijks uit de discussies en polemieken van de Nederlandse theologen weg te denken geweest - zowel bij de 'moderne' theoloog J.H. Scholten als de filosoof C.W. Opzoomer, alsook vele anderen in de negentiende eeuw.

Ook in onze dagen vormt de leer van de verzoening een aangrijpend strijdpunt dat ook de kerken die uit de Afscheiding zijn voortgekomen (!), voortdurend beroert - waarbij we o.m. denken aan de omstreden theologen H. Wiersinga en C.J. den Heijer.

De latere aandacht

De publiciteit over Magnets vrijzinnige leer kwam in 1834 en 1836 toch nog weer onder de aandacht van theologen en staatslieden. In het jaar van de Afscheiding schreef iemand in de *Godgeleerde Bijdragen* een beschouwing over Magnets verzoeningsleer, en de synode van de afgescheiden kerken in 1836 (te Amsterdam) haalde in een uitvoerig rekest aan koning Willem I de naam en de leer van ds. Magnet aan - om duidelijk te maken dat de hervormde kerk haar taak niet verstond in de handhaving van de gereformeerde leer. Ondanks de tegenstemmen die de leervrijheid bestreden!

Daarna zweeg de geschiedenis zo goed als geheel over Magnets boekje. Iemand als de doopsgezinde kerkhistoricus Chr. Sepp maakte er in zijn *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland van 1787 tot 1858* (1869) nog even melding van. Later, in 1912, besteedde de hervormde kerkhistoricus L. Knappert (Leiden) er zegge en schrijve nog net twee regels aan in zijn handboek over de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* (dl. 2).

Na de tweede wereldoorlog nam de hervormde theoloog W. Volger de mededeling van Knappert over in zijn proefschrift *De Leer der Nederlandsche Hervormde Kerk* (Franeker 1946). Maar alle eerdere en latere standaardwerken deden er het zwijgen toe. Zo ook G.J. Vos

(1881) en J. Reitsma (1916, met J. Lindeboom) die overigens vaak rijk zijn aan details. Was dit detail hun misschien te pikant?

Intussen werd ook - en dat is op zijn minst merkwaardig te noemen - in de werken van gereformeerde auteurs over de Afscheiding van 1834 de hier bedoelde zaak niet aangeroerd - te denken valt aan de bekende studies van J.C. Rullmann, G. Keizer en J.C. van der Does. Het werd ook hier dus een vergeten kwestie. Terwijl het toch een goed bewijs gaf van wat de nieuwe proponentenformule waard was in de zaak van de handhaving van de gereformeerde belijdenis.

Maar in 1934 - bij de officiële herdenking van de Afscheiding - haalde K. Schilder de zaak weer onder het stof vandaan. In zijn op de ochtend van de 11^e oktober 1934 in het Utrechtse Tivoli gehouden redevoering *Beginsel, recht en betekenis der Afscheiding* gaf de pas aangetreden Kamper dogmaticus precies aan waar het bij Magnet over ging: de hervormde kerk hinkte op twee gedachten. De overeenstemming van de belijdenis met de Bijbel: was die er nu wel of niet? En hoe zat het nu met de binding aan de belijdenis? Daaraan zou de hervormde kerk van 1934 nog eens goede aandacht moeten besteden. Wat overigens niet gebeurd is.

Dit neemt intussen het feit niet weg dat de kwestie van de leervrijheid, die Schilder uit 1827 releveerde, de aandacht van allen mag hebben die de Afscheiding van 1834 beschouwen als een reformatie, een noodzakelijke breuk met de getolereerde vrijzinnigheid.

Bestreden door Le Roy

Magnets rationalistisch getinte opvattingen werden bestreden. En wel door iemand die het rationalisme van binnenuit kende en tot op zekere hoogte ook waardeerde. Het gebeurde door ds. J.J. le Roy van Oude Tonge (1772-1850). Hij had zich in zijn jonge jaren intensief bezig gehouden met de Verlichtingsfilosofie van Immanuel Kant (1724-1804). Geleidelijk was hij echter opgeschoven in bijbels-orthodoxe richting, alhoewel zijn denktrant nog steeds trekken bleef vertonen van het belang van het 'redelijke'. In de jaren na 1820 gingen zijn ogen open voor het verval van de hervormde kerk en waarschuwde hij voor nieuwlichterij.

Als reactie op Magnets publicatie gaf Le Roy - nog in het jaar 1827 - een 32 pagina's tellend boekje uit, met de lange titel *De ware leer der verzoening, volgens het echte leerbegrip van onze hervormde belijdenis, niet strijdig met de leer van Gods oorspronkelijke genadige mensenliefde, tot eene noodige herinnering, bij het lezen van het onlangs omtrent dit onderwerp uitgegeven geschrift van de weleerw. Heer S. Magnet.*

Le Roy wilde niets nieuws brengen, maar alleen de ooit aangenomen kerkleer - hier het hart van het evangelie - weer in herinnering brengen. De belijdenis functioneerde voor hem niet alleen als een keurige weergave van wat de Bijbel leerde, maar ook als een *apologie* van de goede leer die zo vaak al bestreden was. En waar dat nu ook weer plaatsvond in verband met de leer der verzoening, greep Le Roy naar de pen om de gereformeerde belijdenis te handhaven tegenover deze uiting van rationalisme.

Met het geloofsthema van de verzoening is Le Roy tot het laatst van zijn leven nog bezig geweest. In zijn strijd tegen de 'moderne' theologen gaf hij in 1847 zijn 48 pagina's tellende geschrift uit tegen de opvattingen die de Utrechtse hoogleraar C.W. Opzoomer ten gehore bracht in zijn inaugurele rede: *De wijsbegeerte den mensch met zich zelve verzoenende*. De Afscheiding was voor Le Roy echter geen optie.

Waarom werd Magnet kerkelijk niet veroordeeld?

Ds. Samuel Magnet was in 1827 al 54 jaar predikant geweest, waarvan 53 jaar in de gemeente van Raamsdonk, waar hij de kerkdiensten leidde in de Lambertuskerk. In 1778, dus vier jaar na zijn intrede, was het kerkgebouw door brand gedeeltelijk verwoest. Maar de kerk werd

weer opgebouwd (een eeuw later werd het door de bliksem getroffen - de herbouw leverde een neoclassicistisch gebouw op). De hervormde gemeente telde in de dagen van de Afscheiding 675 leden, waarvan naar verhouding veel lidmaten, namelijk 315.

Raamsdonk, dat als dorp nu deel uitmaakt van de gemeente Geertruidenberg, heeft kerkhistorisch gezien behoord tot het protestantse deel van Noord-Brabant, waarvan de kern lag in het land van Heusden en Altena. In deze regio heeft de Afscheiding op meerdere plaatsen vaste voet aan de grond gekregen. We denken hierbij aan de gemeenten van de predikanten H.P. Scholte (Doeveren, Genderen en Gansoyen), G.F. Gezelle Meerburg (Almkerk), Joh. Rhee (Veen).

Raamsdonk behoorde kerkelijk tot de classis Heusden en daarbinnen tot de ring 's-Grevelduin-Capelle, die in totaal tien hervormde gemeenten telde. Het aantal 'separatisten' in deze ring na 1834 was erg gering, slechts één gemeente heeft de afscheiding meegemaakt, die van 's-Grevelduin-Vrijhoeve Capelle (1837). En in het zuidelijk gelegen Dongen woonde de verontruste broeder J. Kool, een boerenarbeider die zich meer dan eens - soms met rijmelwerkjes - mengde in de kerkelijke strijd van zijn dagen. Deze eenvoudige gelovige stond in contact met Hendrik de Cock.

Het is een merkwaardige coincidentie, dat Hendrik de Cock in het jaar 1828 vanuit zijn toenmalige gemeente Noordlaren een vakantiereis door Nederland maakte die hem o.m. langs Raamsdonk naar Dongen voerde, waar zijn studievriend ds. Jan Begemann toen predikant was. De Cock heeft nog geprekeet in het naburige 's-Gravenmoer. Maar dit alles vond plaats vóór er ook maar iets van afscheiding te bespeuren was. De Cock was nog een gewone dominee die zich wel bevond in de kerkelijke sferen van die dagen.

In Raamsdonk zelf telde men na 1834 geen enkele afgescheidene. Magnet heeft door zijn prediking en pastoraat in zijn eigen gemeente geen verontrusting veroorzaakt en daarmee ook geen voorwaarden gerealiseerd voor de Afscheiding. Zijn gemeente bleef hervormd, en de nadere inkleuring ervan is als tamelijk vrijzinnig aan te duiden.

Magnet was een man die het zich nog liet welgevalen dat hij op de leeftijd van 79 jaar werd benoemd tot president van het provinciaal kerkbestuur van de NHK in Noord-Brabant. Daarmee nam hij een sleutelpositie in in de hiërarchie van de kerk. Hierdoor was hij ook uitstekend in staat ongewenste ontwikkelingen af te remmen of gewenste te stimuleren. Het is ons op dit moment niet bekend of er uit zijn eigen omgeving bezwaren tegen ds. Magnet zijn ingebracht. Die van ds. Le Roy werden - zoals gezegd - niet door hem beantwoord, waarmee de diepgaande verschillen van mening bleven steken in het stadium van een overweging. We vermoeden dat Magnet - een bejaarde persoonlijkheid - een dusdanige positie innam in de Brabantse kerkelijke sferen, dat zijn collega's het niet zouden laten komen tot een procedure tegen hem.

Na het overlijden van ds. Magnet op 6 november 1831 was de gemeente van Raamsdonk vacant tot de overkomst van ds. A.S. Nanninga, die tot dan toe verbonden was aan de NHK van Doeveren, Genderen en Gansoyen. Deze als orthodox aangemerkte gemeente kreeg in 1833 kandidaat H.P. Scholte als predikant, die zich op 1 november 1834 met een groot deel van zijn gemeente afscheidde van de NHK. Volgens ds. Nanninga was de afkeer aldaar van de Evangelische Gezangen in zijn tijd niet groot; vooral door het optreden van Scholte zou het verzet aangewakkerd zijn.

Tegenlicht: de zaak-ds. D. Molenaar

1827 is ook het jaar van het befaamd geworden *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten* van de rechtzinnige Haagse ds. Dirk Molenaar. Zijn (eerst) anonieme brochure kreeg kort na elkaar negen drukken! Het bevatte een scherpe veroordeling van de dubbelzinnigheid van de nieuwe proponentformule. De gedachte aan boedelscheiding tussen orthodoxen en vrijzinnigen kwam zelfs om de hoek kijken.

Toen de regering erachter kwam wie de auteur was, werd ds. Molenaar geconfronteerd met het grote ongenoegen van koning Willem I. Er werd zelfs overwogen om een kerkelijke procedure tegen de predikant te beginnen. Dat is dan wel niet doorgegaan - ook omdat ds. Molenaar zijn spijt betuigde en beloofde geen onrust meer in de kerk te zullen veroorzaken -, maar het geheel tekent een situatie waarin het als zeer ongepast werd beschouwd dat een predikant zich opmaakte voor het behoud van (eigenlijk de terugkeer tot) de orthodoxe leer en orde. In de *Godgeleerde Bijdragen* van 1827 beoordeelde Donker Curtius het Adres als 'een vuilaardig leugen en lasterschrift'; achter een Farizees gekleurde mom van 'zorg voor de regtzinnigheid' was het werkje 'een vertooning van hoog gemoedelijke vroomheid', 'een *ondeugend* boekje' en 'een ellendig produkt'.

In het tegenlicht van de ontwikkelingen in de zaak-Molenaar kon men de conclusie trekken dat iemand als de vrijzinnige ds. Magnet van de hoogste kerkelijke en regeringsinstanties geen maatregelen hoefde te verwachten. Immers, hij bewoog zich helemaal volgens de koers die de leiding van de NHK wenselijk achtte.

De afgescheiden synode klaagt

De Amsterdamse synode van de afgescheiden kerken heeft zich in verband met de vrijheid en de bescherming van de kerken tot koning Willem I gericht en de vorst trachten duidelijk te maken hoe de vrijzinnigheid in de hervormde kerk oprukte. Als bewijzen daarvoor werden in een opsomming verschillende namen vermeld van predikanten die zich niet meer hielden aan de gereformeerde belijdenis. En die dit ongehinderd konden voortzetten. Men komt er de namen in tegen van de Asser dr. G. Benthem Reddingius, van ds. J. van der Linden van Sprankhuizen uit het Groningse Kantens, van ds. M.T. Laurman uit het Friese Oosterlittens, en ook van prof. P. Hofstede de Groot te Groningen. Ook enkele minder bekende voorgangers krijgen in dit adres een vermelding: ds. S. Magnet te Raamsdonk is een van hen; naast hem wordt gewag gemaakt van ds. P.W. Brouwer te Maassluis, ds. R. Posthumus in de afgelegen Friese kustplaatsjes Waaxens en Brantgum, de stad-Groningse predikanten C.H. van Herwerden en M.A. Amshoff (vrienden van prof. Hofstede de Groot).

Ds. P.W. Brouwer (1760-1834) had in 1826 het boekje uitgegeven *De Bijbelleer aangaande den persoon van Jezus Christus in het licht gesteld*. Een jaar later liet hij er een *Nadere verklaring* op volgen; in 1827 verscheen een herdruk. In zijn geschriften bestreed hij de persoonlijkheid van de Heilige Geest en de goddelijke Drie-eenheid. Brouwer streefde ernaar de relatie van Christus tot God, zoals Arius (Jezus is het hoogste schepsel, maar niet God) en Sabellius (Vader, Zoon en Geest zijn de verschijningsvormen van de ene Godheid) deze hadden beschreven, met elkaar te combineren. Dogmatisch gezien zijn dit kenmerken van de moderne theologie.

Ds. R. Posthumus (1790-1859) had zich vroeger, aldus de afgescheiden synode, 'als een verwerper der grondleerstukken onzer Belijdenis voor het lezend publiek kenbaar gemaakt'. Van hem citeerde men uit zijn geschrift *Het St. Simonisme en Christendom in verband gebragt met de tegenwoordige kerkelijke bewegingen vooral bij de Hervormden in Nederland* (Groningen 1834) de volgende zinsneden die hem typeerden: 'De Synode van Dordrecht staat dus bij mij even hoog in Christelijke gezindheden aangeschreven, als die van Trente; voor beide koester ik denzelfden eerbied. In beide zat dezelfde geest van zelfverheffing boven Christus voor. De leerregels van Trente en Dordrecht gelden even veel in waarde.' En ook: 'Nog eens, deze Formulieren zijn een kostelijke tooverband van vereeniging. Houten strijkijzers zijn zij.'

De soms heel uitdagende stijl van Posthumus werd door zijn tijdgenoten maar nauwelijks gewaardeerd; ook de redactie van de *Godgeleerde Bijdragen* vond veel van zijn werk gewoon 'overbodig'. De bekende dr. G.A. Wumkes typeerde hem aan het begin van de twintigste eeuw nog met de volgende woorden: 'Alle formulierdwang is hem uit den boeze. Weg met alle gezag buiten dat van Christus!'

De twee genoemde stad-Groninger predikanten waren eensgeestes met Hofstede de Groot m.b.t. het niet meer gebonden willen zijn aan de drie formulieren van eenheid; zij waren principieel voorstanders van leervrijheid. Voor hun denkbeelden kan men goed terecht bij J. Vree, *De Groninger Godgeleerden* (Kampen 1984).

Bij dit alles memoreren we de openlijke bekendmaking van dr. H.H. Donker Curtius in 1835 - hij fungeerde ook toen nog als president van de synode -, hoe ruim de proponentsformule was voor de aankomende predikanten in de NHK. En dat werd dus gesanctioneerd door de synode. Want deze weigerde pertinent keer op keer zich met inhoudelijk confessionele zaken bezig te houden.

Zo is in 1836 onomstotelijk aangetoond dat wie in de NHK de liturgische orde bekritiseerde en zich weer wilde oriënteren op de gereformeerde belijdenis, er slechter aan toe was dan zij die de vrijheid namen de confessionele bakens te verzetten. De ware vrijheid in de kerk bestond kennelijk in een strenge binding aan de kerkelijke orde met daarnaast een loslaten van de binding aan de goede leer van de kerk.

De strenge toepassing van de kerkelijke tucht tegen Hendrik de Cock en zijn collega's staat in schril contrast tot de tolerantie van de hervormde kerkbesturen voor allen die de ooit verworpen ketterijen tot nieuw leven wensten te brengen. Waar De Cock zich juist sterk maakte voor de handhaving van de gereformeerde kerkleer, deden de kerkbestuurders een blinddoek voor om niets te zien van de geconstateerde afwijkingen in de goede leer, zodat ze niet hoefden in te grijpen in confessionele geschillen. Men liet de voorstanders van leervrijheid ongemoeid.

De diepere achtergrond van deze ongelijke behandeling is ideologisch van aard: in naam van een onbijbelse tolerantie moest er enerzijds beschermd, anderzijds getuchtigd worden. De handhaving van deze koers door de synode van de NHK laat zien dat hier de kenmerken van de kerk losgeweekt zijn van het adres van deze kerk. K. Schilder noemde in 1934 Micha 6:8 de '*vocativus van de reformatie*', waarin de mens, de kerk, wordt opgeroepen om recht te betrachten en goedheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met God. Daarmee wees deze Kamper hoogleraar 'de dubbelzinnigheid in de methode van kerkopbouw' grondig af.

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus en woont in Zuidhorn.